

καὶ αἰωνία Ζωή. Ὁ ἄγγελος θὰ ἀνοίξῃ, ἐν τῷ ἐπηγε-
γελμένῳ χρόνῳ, τοὺς τάφους, καὶ φαινή ἀπὸ τού-
των θὰ ἀνέλθῃ ἡ ἀτελεύτητος χαρὰ καὶ Ζωὴ τῶν
δικαίων καὶ ἐναρέτων, τῶν ἐν Πίστει καὶ Εὐσεβείᾳ
κοιμηθέντων ἐν Κυρίῳ.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΠΑΓΑΝΕΛΗΣ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

ΓΡΑΜΜΕΝΟΧΩΡΙΑ

Ἐλάμβανον πολλάκις ἀφορμὴν νὰ διέρχωμαι ἐκ
Γραμμενοχωρίων καὶ νὰ μένω δ' ἐνίοτε ἐντὸς αὐτῶν
ἐπὶ ἀρκετὰς ἡμέρας.

Τὰ χωρία ταῦτα, περὶ τὰ εἴκοσι, τινὰ μὲν ἐξα-
πλόνονται εἰς τοὺς πρόποδας, τινὰ δὲ ἀναρριχῶνται
ἐπιχαρίτως ἐπὶ τῶν ράχων τῶν μικρῶν λόφων καὶ
βουνῶν, οἵτινες διασπείρονται κατὰ τὸ δυτικὸν ἄ-
κρον τῆς μεγάλης πεδιάδος τῶν Ἰωαννίνων, εἰς
ἀπόστασιν τεσσάρων περίπου ὥρων ἀπὸ τούτων.
Ἀποτελοῦσι δὲ κυκλοτερῆ περιφέρειαν χαριστά-
την, ἐστολισμένην μὲ τοποθεσίας ὠραίας, θέαν ἀνοι-
κτὴν καὶ λαμπρὰν καὶ εὐκρατέστατον κλίμα, ἐνα-
μιλλώμενα μὲ τὰ χωρία τῶν χαμηλωμάτων τοῦ
Παρνασσοῦ καὶ τοῦ Πηλίου. Ἐνεκὰ δὲ τῶν πολ-
λῶν τούτων τῆς φύσεως αὐτῶν καλλονῶν ἐνόμισάν
τινες ὅτι ὠνομάσθησαν καὶ Γραμμενοχώρια, καθότι
ἡ λέξις γραμμένο ἐν τῷ ἡπειρωτικῷ ἰδιώματι ση-
μαίνει τὸν ἐπὶ καλλονῇ διακρινόμενον, τὸν γραφι-
κόν, ἐξ ἧς αἱ φράσεις γραμμένο παιδί, γραμμένος
ἄγγελος, φρούδια γραμμένα, γραμμένο χωριό, ὡς
ὠνομάζεται. Γραμμένο τὸ κεντρικώτερον καὶ μεγα-
λείτερον ἐξ αὐτῶν. Πιθανωτέρα ὅμως φαίνεται ἡ
γνώμη καθ' ἣν, ὅτε οἱ Τοῦρκοι εἰσέβαλον εἰς τὴν
κάτω Ἠπειρὸν καὶ ἐπροχώρουν κατὰ τῶν Ἰωαν-
νίνων, τὰ χωρία ταῦτα πρῶτα ὑπετάγησαν ἄνευ
οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως καὶ ἐνεγράφησαν εἰς τὰ βι-
βλία τῆς κατοχῆς των, ὠνομασθέντα ἕκτοτε Γραμ-
μένα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς κοινότητας τοῦ Πίνδου
καὶ τῶν ἄλλων ὀρέων, αἵτινες διατηρήσασα τὴν
αὐτονομίαν των ὠνομάσθησαν Ἀγραφα. Τὴν γνώ-
μην δὲ ταύτην προσεπικυροῖ ἡ ἐγχώριος παράδοσις,
ὅτι ἰκανὰ τῆς περιοχῆς ταύτης χωρία διὰ πρε-
σβείας πρὸς τὸν στρατάρχην τῶν Τούρκων Μουράτ
τὸν Β' προσεκύνησαν τότε καὶ ὑπετάγησαν αὐθορ-
μήτως, προθυμοποιηθέντα μάλιστα νὰ τῷ παρά-
σχωσι καὶ σπουδαίας ὑπηρεσίας καὶ συναρωγὰς,
ὁπότεν οὗτος φθὰς ἐμπροσθεν τῶν Ἰωαννίνων διε-
πραγματεύετο μετὰ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ μενόντων
κατοίκων των περὶ παραδόσεως. Ἐνια δ' ἐξ αὐτῶν
κατάρθωσαν ὡς ἐκ τούτου ν' ἀποκτήσωσι καὶ προ-
νόμιά τινα παραχωρηθέντα ὑπὸ τὴν προστασίαν
τῆς βασιλομήτορος (βαλιδῆ Σουλτάνας). Μετὰ τι-
νας ὅμως χρόνους, διὰ τῆς συστάσεως τοῦ σώμα-
τος τῶν Γενιτσάρων καὶ τῶν Σπαχίδων, ὅχι μόνον
τῶν προνομίων αὐτῶν ἀπέξεδύθησαν, ἀλλὰ, πιεζό-
μενα ἀφορῆτως, ἠναγκάσθησαν μερικὰ νὰ διαλυ-
θῶσι καὶ νὰ μετακίσησιν οἱ κάτοικοι αὐτῶν εἴτε

εἰς ἄλλα γειτονικὰ ἰσχυρὰ, εἴτε ἐκτὸς τῆς Ἠπειροῦ
εἰς ἄλλας γῶρας, ἐγκαταλείποντες ὀπισθεν ἐρήμους
τὰς οἰκίας καὶ τοὺς ἀγρούς των, ὧν τὰ ἐρείπια δει-
κνύουσι σήμερον εἰς τὸν ξένον οἱ περίοικοι μὲ τὰ
ὀνόματα Παλιούρι, Γεράκι κ.λ.π. Μετὰ ταῦτα
ἐπῆλθον αἱ βιαιότερα τῶν κατακτητῶν πράξεις,
αἵτινες ἐπέσπευσαν τὴν κατάπτωσιν τῶν Γραμμε-
νοχωρίων, ὧν ἐπὶ τέλους οἱ κάτοικοι μετετράπησαν
εἰς ἀθλίους καλλιεργητὰς καὶ ραγιαδάς ἀφεντάδων.
Ὅτε δὲ ἐξερράγησαν ἐν Ἠπειρῷ αἱ ἐπαναστάσεις
τοῦ 1821 καὶ 1854, οἱ κάτοικοι τῶν Γραμμενο-
χωρίων ἐκινήθησαν μόνον διὰ νὰ ἀφήσωσι τὰς οἰ-
κίας καὶ τὰ ὑπάρχοντά των καὶ νὰ κρυφθῶσιν ὅπου
ἠδύναντο περιδεεῖς καὶ ἐπτοημένοι εἰς τὰ πλησιό-
χωρα βουνὰ καὶ δάση τῶν Κουρέντων. Τοῦθ' ὅπερ
ἀποδεικνύει ὅτι ἡ δειλία καὶ ἡ ἄγνοια τῆς ἐλευθέ-
ρας καὶ ἀξιοπρεποῦς ζωῆς ἐξακολουθεῖ παρ' αὐτοῖς
μέχρι σήμερον καὶ συνάδει μὲ τὴν δευτέραν περὶ
τῆς ὀνομασίας τῶν χωρίων των γνώμην.

Ἐν τούτοις τὰ Γραμμενοχώρια παράγουσιν ἄν-
δρας ὑγεστάτους, εὐφυεῖς καὶ ἐργατικούς, γυναικας
δὲ σεμνὰς καὶ ὠραίας. Τὸ Γραμμένο ἰδίᾳ ἐγέννη-
σεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τοὺς Ζωσιμάδας, τοὺς Κα-
πλάνας, τὸν Ἀσώπιον, τὸν Κρανᾶν, τὸν Γούδαν εἰς
ἐποχὰς παρελθούσας· καὶ σήμερον δὲ πολλοὶ ἐκ τῶν
κατοίκων του φεύγουσιν εἰς τὴν ξενιτειάν, ὅπου
κατορθοῦσι διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς οἰκονομίας ν'
ἀποκτῶσι πλοῦτη μεγάλα, ἅτινα μεταχειρίζονται
τὸ πλεῖστον ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐτῶν. Τούτου δ'
ἔνεκεν ἀμνηχανεῖ τις πῶς νὰ συνδυάσῃ τὰ λίαν με-
γαλόψυχα ἀφ' ἑνὸς καὶ φιλογενῆ αἰσθήματα, μὲ τὸν
μέχρις ἄκρου ἀώτου ἀφ' ἑτέρου φιλήσυχον καὶ δει-
λὸν χαρακτήρα τῶν Γραμμενοχωριτῶν.

Ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ξενιτεύονται, καλλιεργοῦσιν
εἰς τὰ χωρία των τοὺς ἀγρούς καὶ περιποιοῦνται τὰ
ποίμνιά των, βοηθούμενοι ἐνίοτε καὶ ὑπὸ τῶν γυ-
ναικῶν των, ἢ ἐπαγγέλλονται τὸν ξενοδόχον καὶ τὸν
παντοπώλην ἐν Ἰωαννίνοις καὶ ἄλλαχού. Τὸ
ἔδαφος τῶν χωρίων των εἶνε γονιμώτατον καὶ πα-
ράγει ἐν ἀφθονίᾳ τοὺς δημοτικακοὺς καρπούς καὶ
τοῦς τῆς ἀμπέλου. Τοιοῦτο δ' ὂν δὲν ἠδύνατο νὰ
διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν παλαιότερων, λείψανα
τῶν κατοικιῶν τῶν ὁποίων ἀπαντῶσιν ἐλάχιστα
μὲν εἰς λίθους καὶ νομίσματα, πλείονα δὲ εἰς τοπω-
νυμίας, ὡς εἰς *Καστροί*, εἰς *Ράχην τοῦ Βασιλικοῦ*
παρὰ τὸ Γραμμένο, εἰς τὴν *Κεφαλή*, πηγὴν διαυ-
γεστάτου ὕδατος παρὰ τὸ χωριὸν Ἀραχοβίτσα,
ἀναβρύουσαν ἐκ βράχου ὀγκώδους εἰς θέσιν δασώδη,
ρωμαντικωτάτην. Κατὰ παράδοσιν, ἐπὶ τοῦ βρά-
χου τούτου ὑψοῦτο ἐν ἀμνημονευτοῖς χρόνοις μαρ-
μάρινος μέγας πύργος κατοικοῦμενος ὑπὸ περικαλ-
λοῦς βασιλοπούλας, ἧτις ὑδρεύετο δι' ἀργυροῦ σί-
κλου (ἀμφορέως) ἐκ τῆς Κεφαλῆς, ρίπτουσα αὐτὸν
δι' ἀλύσου ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ πύργου εἰς τὴν πηγὴν,
ἣν ἐπὶ τούτου εἶχε περιτειχίσει δίκην λεκάνης ἢ
φρέατος, μέρη ἐκ τῶν κονιαμάτων τῆς ὁποίας δια-
κρίνονται ἀκόμη. Σήμερον ἐπὶ τοῦ βράχου παρα-
τηροῦνται ἐλάχιστα ἴχνη τειχῶν καὶ ἐδῶ κ' ἐκεῖ
τέσσαρα ἢ πέντε μικρὰ ἐκκλησιδία ἡμικρημισμένα
ἢ ἐτοιμόρροπα. Μεταξὺ δὲ τούτου καὶ τοῦ βουνοῦ

τῆς κόμης Κοκκινόχωμα, ἐν μέσῳ στενῆς κοιλάδος καλουμένης Λάκκος βαρκός, ὑψοῦνται δύο μεμονωμένοι καὶ βελυθδένδροι λόφοι, ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ ἐτέρου, ἐν σχήματι σαρκίου δερβίσιου ἢ τεμένους ὀθωμανικοῦ, καλούμενοι σήμερον τζαμί τοῦ τούρκου· διότι, ὅτε κατόικον εἰς τὰ περίχωρα ἐκεῖ Τούρκοι, ὁ εἰς Κοκκινόχωμα διαμένων δερβίσης, μὴ ἔχων ιδιαίτερον τζαμίον, ἀνέβαινεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτῶν καὶ προσεκάλει διὰ τῶν κραυγῶν του πεντάκις τοῦ ἡμερονυκτίου περίπου τοὺς πιστοὺς τοῦ Μωάμεθ εἰς προσευχὴν.

Δυστυχῶς ὅμως τὰ ἄφθονα σπαρτὰ καὶ αἱ ἀμπελοὶ καὶ τὰ δάση, ἅτινα κατακαλύπτουσι τὸ ἔδαφος τῶν Γραμμενοχωρίων καὶ καθιστῶσι τὴν φυσικὴν αὐτῶν καλλονὴν ἀπαράμιλλον, δὲν ποτίζονται παρὰ ἀπὸ τὰς βροχὰς τοῦ οὐρανοῦ. Διότι ὕδατα πηγαιὰ οὐδαμοῦ δύναται τις ν' ἀνεύρη παρ' αὐτοῖς ἐν τῇ ἀπαιτουμένῃ ποσότητι. Ἡ σπάνις αὐτῶν εἶνε ἐκπληκτικὴ. Καὶ τοῦτο εἶνε ὅπερ μετριάζει πῶς τὸ ποιητικὸν τῶν τοποθεσιῶν των. Φαντασθῆτε ὅτι ὀκτὼ ὀλοκλήρα ἐξ αὐτῶν χωρία ὑδρεύονται εἰς ἓν καὶ μόνον φρέαρ, εἰς τὸ πλατὺ πηγᾶδι ὀνομαζόμενον, κείμενον περὶ τὸ μέσον αὐτῶν. Ἀπὸ πρωίας μέχρι βαθυτάτης νυκτός ὁ συνωστισμὸς τῶν γυναικῶν τῶν χωρίων ἐνταῦθα εἶνε ἀπερίγραπτος. Ἀπολαμβάνει δὲ διασκεδαστικοῦ θεάματος ὁ διερχόμενος τότε καὶ βλέπων αὐτὰς συνωθούμενας μετὰ κραυγῶν διὰ νὰ πάρουν ἄραδα, μετὰ τὰ ξύλινα βουτσέλια τῶν εἰς τὰς χεῖρας ἢ ἐπὶ τῶν ὤμων.

Αἱ Γραμμενιάτισσαι εἶνε πολυτοκοὶ. Σπανίως ὅθεν ἀπαντᾷ τις ἐνταῦθα γυναῖκα τριετὲς χειραγωγούσαν παιδίον καὶ μὴ θηλάζουσαν καὶ ἐπωμίζουσαν. Ὅσαίς δὲ δὲν ἀπασχολοῦσιν αὐτὰς αἱ τῶν ἀγρῶν, τῶν ἀμπέλων καὶ τῶν ποιμνίων ἐργασίαι, εἰς ἃς βοηθοῦσι τοὺς συζύγους των, καταγίνονται εἰς τὰς οἰκίας των νήθουσαι, πλέκουσαι καὶ κατασκευάζουσαι μετ' ἐξειδιασμένης λεπτότητος καὶ φιλοκαλίας τὰ ἐπιπλα καὶ τὰ ἐνδύματά των. Εἶναι καὶ λίαν καλλίφωνοι. Διὸ καταμαγεύουν ὡς ἄλλαι Σειρῆνες, τοὺς διαβάτας, ὅταν τὸ θέρος τὴν νύκτα, — ἵνα μὴ ἐκθέτωσι τὴν ἡμέραν τὴν λεπτότητα τοῦ προσώπου των εἰς τὰς καυστικὰς τοῦ ἡλίου ἀκτίνας, — θερρίζουσαι εἰς τοὺς ἀγρούς μέχρι πρωίας, ψάλλουσι τὰ ὠραῖα τοῦ θέρους τραγοῦδια των.

Εἰς τὰ χωρία ταῦτα παρατηρεῖ τις καὶ καλὰ τινα πανηγυρικὰ ἔθιμα. Οὕτως εἰς Κόνισκαν τὴν ἡμέραν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (23 Ἀπριλίου), καθ' ἣν πανηγυρίζει ὁ ὁμώνυμος βυζαντινὸς τοῦ χωρίου ναός, συγκροτεῖται πεζοδρομικὸς ἀγὼν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τῆς κοιλάδος μέχρι τοῦ ἐτέρου, ἐνθα ἀναρτῶσιν ἐπὶ ἴστου τὸ βραβεῖον τοῦ νικητοῦ, ἐκ χρηματικοῦ ποσοῦ συνιστάμενον, ἐντὸς ἐρυθροῦ μανδηλίου. Εἰς Γραμμένο τὴν Πρωτομαγίαν κατασκευάζουσι ἐξαιρετικούς ἄρτους, οὓς φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν, μεταβαίνοντες οἰκογενειακῶς εἰς τὴν δασώδη θέσιν Ἀμαλαγιάδες, ἐνθα συνήθως ὑπάρχουν τὰ ποιμνιοστάσια, καὶ συντρώγουσι καὶ συνευθυμοῦν μετὰ τῶν ποιμένων των, ἐορτάζοντες τὰ εἰσόδια τοῦ χαριτωμένου μηγός. Τὴν δὲ ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως αἱ νεάνιδες ὄλων τῶν Γραμμενοχωρίων μεταβαίνουν

ἐν ὀμίλοις ἀπὸ πρωίας μετ' ἄσματων εἰς θέσιν Πλός, παρὰ τὸ πλατὺ πηγᾶδι, ὅπου συλλέγουσιν εἰς μικροὺς βόλους πηλὸν χώματος, τὸν ὅποιον μεταχειρίζονται καθ' ὅλον τὸ ἔτος πρὸς καθαρισμὸν τῆς μακρῆς καὶ πυκνῆς κόμης των, ἐπιστρέφουσι δὲ τὸ ἔσπερας μετὰ τὰ ἴδια ἄσματα. Ἐπίσης τὴν Τρίτην τοῦ Πάσχα, καθ' ἣν ἐκκλησιάζονται πάντα τὰ χωρία εἰς κεντρικὸν τινα ναῖσκον, αἱ γυναῖκες καὶ αἱ νεάνιδες αὐτῶν, μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν, στήνουσι μέγαν δημόσιον χορὸν. Ἄς φαντασθῆ ἕκαστος ἐξ ὑμῶν ποῦ φθάνουσι τότε οἱ ἀντίλαλοι τῶν τραγουδιῶν των. Λέγεται μάλιστα, κατὰ παράδοσιν, ὅτι εἰς παρωχημένους χρόνους, ὅτε ἦσαν πολὺ εὐποροὶ οἱ Γραμμενιώται, ἡ κλαγγὴ τῶν ἀργυροχρῦσων κοσμημάτων τῶν γυναικῶν των κατὰ τὸν μέγαν χορὸν τῆς Λαμπρῆς, ἠκούετο μέχρι τοῦ ἐτέρου ἄκρου τῆς κοιλάδος, εἰς ἀπόστασιν δύο ὀλοκλήρων ὠρῶν. Ἐν τῶν ὠραίων ἄσματων, ἅτινα χορεύουσι τότε, εἶνε τὸ ἀκόλουθον, ὅπερ ἀτυχῶς ἀτέλεις ἠδυνήθην νὰ συγγρατῆσω ἐν τῇ μνήμῃ μου:

Ἐμπᾶτε, ἀγῶρες, ἴς τὸ χορὸ νὰ μάθετε τραγοῦδια,
Νὰ ἰδῆτε καὶ νὰ μάθετε πῶς πιάνεται κ' ἡ ἀγάπη.
Ἀπὸ τὰ μάτια πιάνεται, στὰ χεῖλη κατεβαίνει,
Κι' ἀπὸ τὰ χεῖλη ἴς τὴν καρδίαν . . . . .

Καὶ τῷ ὄντι. Εἰς τὸν μέγαν χορὸν τῆς Λαμπρῆς συνάπτονται οἱ ἔρωτες μετὰ τῶν νέων. Ἐκεῖ βλέπουσιν ἐλευθέρως ἀλλήλους καὶ ἐκλέγονται διὰ τῶν ἀνταλλασσόμενων βλεμμάτων. Ἐπειτα ἔρχονται αἱ στιγμιαῖαι καὶ λίαν προφυλακτικαὶ συναντήσεις ἀνά τὰ δάση καὶ τοὺς ἀγρούς, περιοριζόμεναι εἰς ἓνα χαριετισμὸν καὶ εἰς ἓν ἐγκάρδιον μειδιάμα μόνον καὶ τέλος ἡ προξενεῖα καὶ ὁ γάμος, τοῦ ὁποίου αἱ συνήθειαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὰς τῶν ἄλλων ἡπειρωτικῶν λαῶν.

Παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῶν Γραμμενοχωρίων διέρχεται ὀπισθεν λίαν πετρώδους λοφοσειρῆς παραπόταμός τις τοῦ Καλαμά, καταβαίνων ἀπὸ τὴν χώραν τῆς αἰπυνώτου Δωδώνης. Εἰς τὴν ἀντίπεραν δ' αὐτοῦ ὄχθην ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν ὑψηλοῦ βουνοῦ καὶ ἐντὸς πυκνοτάτου παναρχαίου δάσους ἐκ πρίνων καὶ δρυῶν ὑπάρχει τὸ παλαιόν, μέγα καὶ πλούσιον ἄλλοτε μοναστήριον τῆς Λυκοστάνης, ὄνομα καὶ πρᾶγμα, διότι τὸ δάσος αὐτῆς εἶνε ἐνδιαίτημα προαιώνιον ὀλοκλήρων ἀγγελῶν λύκων. Συνήθως δὲ χρησιμεύει καὶ ὡς λημέρι ληστοσυμμοριῶν Τσαμίδων. Τὸ μέρος τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸ τμήμα Κουρένων, τὰ δὲ χωρία αὐτοῦ, ἅτινα εἶνε πάντα ὄρεινά καὶ πλήρη ἀγρίας καὶ ἡμέρου συνάμα φυτείας, καλοῦνται Λουσκοχώρια, ἐκ τοῦ δούσκου, εἶδους γθαμαλῆς δρυός. Ἐκτὸς ὅμως τῆς δρυός καὶ τῆς πρίνου φύονται ἐν ἀρθονίᾳ ἐπίσης ἐνταῦθα ἡ κόμαρος καὶ ἡ κερασέα. Τὸ δὲ ἔδαφος, καίτοι πολὺ ὄρεινόν καὶ ὑψηλόν, παράγει ἀριετὰ γεννήματα καὶ εἶνε ἰδίᾳ προσφορώτατον εἰς ἀμπελοφυτεῖαν, εἰς ἣν μετὰ ζήλου ἐπιδίδονται οἱ εἰς ἄκρον φιλόπονοι καὶ φιλότιμοι κάτοικοι αὐτοῦ. Τὰ χωρία ταῦτα ἔχουσι καὶ ἄφθονα ὕδατα, ἅτινα καταλείβονται ἀπὸ τῶν κορυφῶν τοῦ βουνοῦ, κρυσταλλώδη καὶ δροσερά, ὅτε μὲν κελαρῦζοντα ἐν μέσῳ τῶν φυτειῶν ἐπὶ ὀμιλοῦ ἐδάφους, ὅτε δὲ κατασυντριβόμενα μετὰ πατάγου

ἐν εἶδει καταρράκτου ἀπὸ ὑψηλῶν ἀποτόμων βράχων, οὗς οἱ ἐγγώριοι ὀνομάζουσι *ραιϊδιά*. Τούτων ἕνεκα τὰ χωρία ταῦτα παράγουσι καὶ γυναίκας ὠραιότερας καὶ ἄνδρας γενναίους καὶ ὑψηλόφρονες, τὰ δ' ἔθιμα αὐτῶν κατέχουσι τὴν μέσσην οὕτως εἰπεῖν θέσιν μεταξὺ τῶν ἔθιμων τῶν Γραμμενοχωρίων καὶ τῶν τῆς Τσαμουριᾶς, μεθ' ἧς γειτνιαζοῦσι πρὸς δυσμᾶς.

Καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐπροτιμήθη περισσότερο τὸ ὄρεινόν τοῦτο μέρος. Αἱ ράχεις καὶ οἱ ἄγροι τῶν χωρίων ἐνταῦθα βρίθουσιν ἐκ τῶν λιθίνων καὶ μεταλλίνων λειψάνων ἐκείνων. Εἰς τὸ χωρίον Κωστανιανὴ σῶζεται ἀκέραιος μικρὸς χριστιανικὸς ναὸς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων. Εἶνε σταυρεπίστεγος, ἐκτισμένος ἐπὶ ὄγκωδων θεμελιῶν ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ναοῦ, κεκοσμημένος ἐξωτερικῶς μὲ διάφορα κεραμοπλαστικὰ ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα καὶ σύμβολα χριστιανικὰ πληροῦντα, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς τοίχους αὐτοῦ διὰ μυστηριώδους θρησκευτικῆς ἐννοίας. Ἐπίσης παλαιότατος εἶνε καὶ ὁ ἑσωτερικὸς αὐτοῦ ρυθμὸς καὶ διάκοσμος καὶ αἱ ἀγιογραφίαι αὐτοῦ. Λέγεται δὲ ὅτι ἦτο ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας τεθαμμένος, ἀγνωστος καὶ ἔρημος ἐντὸς τοῦ περικυκλοῦντος σήμερον τὸν περιβόλον τῆς αὐλῆς αὐτοῦ δάσους καὶ πρὸ ἑκατὸν μόλις ἐτῶν ἀνευρέθη ὑπὸ τινος βλαχοποιμένος ζητοῦντος ἐντὸς τοῦ δάσους ἀποπλανηθεῖσαν αἰγὰ του. Πρὸ τῆς μικρᾶς θύρας τῆς αὐλῆς του ἀναβρῦει ἐκ τῆς ρίζης γηραιᾶς πρίνου ἄρθρον ὕδωρ, ποτίζον τοὺς διαβάτας διὰ ξυλίνου εὐώδους κρουνοῦ. Οἱ χωρικοὶ πέραξ αὐτοῦ καλλιεργοῦντες τὴν γῆν ἀνορύττουσι διὰ τῆς σκαπάνης καὶ τοῦ ἀρότρου ἀρχαίως κεράμους καὶ νομίσματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Πύρρου καὶ τῶν Ρωμαίων καὶ Βυζαντινῶν αυτοκρατόρων. Μεταξὺ τῶν χωρίων Ψίνας καὶ Δραγοψᾶς ἐπὶ βραχῶδους πλήρους σχισμᾶδων ὑψώματος, κεκαλυμμένου ὑπὸ παναρχαίων δρυῶν, παρατηροῦνται λαμπρότατα εἰσπίτια ἀρχαίου ναοῦ, εὐρυχώρου, ἐκτισμένου ἐκ λίθων μεγάλων καὶ ἐπιμελῶς λελαξευμένων. Ἴσως ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἀφιερωμένος τῷ Διονύσῳ, διότι καὶ σήμερον παντοῦ πέραξ αὐτοῦ ἀμπέλους φυτεύουσιν οἱ ἐγγώριοι, ἀνευρίσκοντες ἐν αὐτοῖς συνήθως ὑπὸ τὰ χρώματα ἀρχαίους λιθίνους ληνούς. Μεταξὺ δὲ Δραγοψᾶς καὶ Λυκοστάνης θέσις τις ὀνομάζεται: *Κεραμαρεῖό*, ἐνθα ἀνευρίσκονται σωροὶ μεγάλοι τεμαχίων ἀρχαίων κεράμων, σημεῖον ὅτι ἐνταῦθα ἄλλοτε κατεσκευάζοντο τοιαῦτα. Ἀνευρίσκουν προσέτι ἐνταῦθα οἱ χωρικοὶ, ἀροτριῶντες ἢ σκάπτοντες τὴν γῆν, ἵνα καλλιεργήσωσιν αὐτήν, διάφορα ἀρχαῖα νομίσματα καὶ κοσμήματα. Εἶδον ἰδίως ὄμμασιν ἀρχαίων δακτυλιδίθων ἀνευρεθέντα εἰς ἀγρὸν τινα ἐνταῦθα, ἐφ' οὗ παρίστατο ἔγγλυφος κεφαλή παγωνοφόρος καὶ φαλακρὰ κρατουμένη εἰς ὄνυχας αἰετοῦ καὶ αἰωρουμένη εἰς τὰ ὕψη. Μοὶ εἶπον δὲ ὅτι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀνευρέθησαν ἐκεῖ ἀγάλματα, ἀγγεῖα, στέφανοι, περιστεραί, αἰετοί, σκῆπτρα κ.λ.π. ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ χαλκοῦ. Ἐκ τούτων δὲ πάντων φέρομαι νὰ εἰκάσω ὅτι τὸ μέρος τοῦτο καταφεύετο κατὰ τῆς ἀρχαίου χρόνου πυκνῶς καὶ ὑπὸ λαοῦ λίαν εὐπόρου καὶ πεπολιτι-

σμένου, ἴσως ὑπὸ τῶν Σελλῶν τῶν ἐκ τοῦ Ὀμήρου γνωστῶν ἱερέων καὶ ὑποφητῶν τοῦ μαντείου τῆς Δαδῶνης, εἰς τὴν χώραν τῆς ὁποίας δύναται νὰ περιληφθῆ, ἢ ὑπὸ πλουσίων μεταλλουργῶν Μολοσσῶν, διότι τὸ ἔδαφος ἐδῶ περιέχει καὶ διάφορα εἶδη μεταλλικῶν οὐσιῶν, οἷον ἄργυρον, χαλκόν, χρυσόν, σίδηρον, ἀντιμώνιον, μόλυβδον, ἄνθρακα, πετρέλαιον καὶ πίσσαν, ὧν πλεῖστα στρώματα φαίνονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, πλεῖστα δὲ πηγαὶ πίσης καὶ πετρελαίου ρέουσι κατὰ τὰς ὑψεῖρας τοῦ βουνοῦ εἰς τὴν ἀκροποταμίαν, βάπτουσαι διὰ διαφόρων χρωμάτων τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ καὶ δούσαι ἀνέκαθεν εἰς τὸ μέρος τὸ ὄνομα *Πίσσα*. Ἐπίσης πολλὰ ἤκουσα ἐνταῦθα καὶ περὶ ὑπογείων μυθικῶν θησαυρῶν φυλαττομένων ὑπὸ δρακόντων καὶ ἀπειροπλήθων ὄφρων.

Ἀνέβην καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βουνοῦ. Ὀνομάζεται *Αἰ-Λιάς*, ἐκ τοῦ ἐπ' αὐτῆς κειμένου μοναστηρίου τοῦ ὀρεισίου Προφήτου. Ἀπὸ ταύτης ἀπολαμβάνει τις ἐκτάκτου πανοράματος. Πέραν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ὀρίζοντος διαγράφονται ὑπεράνω τῶν χαμηλῶν βουνοσειρῶν τῆς Ἑλλοπίας ὕψηλα καὶ εὐγραμμοὶ αἱ χιονοσκεπεῖς κορυφαὶ τῆς Πίνδου, φθάνουσαι μέχρι τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀποκλείουσαι τὸν ὀρίζοντα ἐν εἶδει σειρᾶς μακροῦ γιγαντιαίου τείχους. Πρὸς βορρᾶν καταπλημμυροῦνται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου αἱ σκιεραὶ καὶ ἄγρια δειράδες τῆς Σιούτιστας καὶ τὰ χωρία τοῦ Γραμμένου καὶ τῆς κοιλάδος τοῦ Καλαμοῦ, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἀπαστράπτουσι ὡς κρύσταλλοι αἱ λευκαὶ στιλπναὶ στέγαι τῶν οἰκιῶν τῆς ὠραίας Ζίτσας, ἀναρριχωμένων ἀμφιθεατρικῶς ἐπὶ τῶν νώτων κωνοειδοῦς βουνοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν ἔκλαμπρον καλλονὴν ὑπερύμνησεν ὁ λόρδος Βύρων. Πρὸς δυσμᾶς δὲ κατέρχονται μέχρι τῶν μυροθόλων ἀκτῶν τοῦ Ἴονίου πελάγους τὰ βουνὰ τῆς Τσαμουριᾶς καὶ πρὸς νότον ἀνακύπτουσι ἢ μία ὀπισθεν τῆς ἄλλης, δίκην κεφαλῶν ὕδρας λερναίας, αἱ ὄγκωδεις καὶ ἐνδοξοὶ κορυφαὶ τῶν Σουλιωτικῶν βράχων ἀπότομοι καὶ γυμναί.

Κατωτέρω τῆς κορυφῆς τ' *Αἰ-Λιά* ἀπαντᾷ τις μικρὰν πηγὴν ὕδατος, ρέοντος ἡσυχῶς πρὸς τὸ χωρίον Ψίνα. Τὸ χρῶμα αὐτοῦ εἶνε ὑπόξανθον ἕνεκα τῆς μεταλλικῆς, φαίνεται, ιδιότητος τοῦ ἐδάφους, καὶ ἡ πηγὴ ἐκ τούτου ὀνομάσθη *Ξανθόπλου*. Οἱ ἐγγώριοι ὁμῶς, οὐδεμίαν ἰδέαν ἔχοντες περὶ τούτου, μυθολογοῦσιν ὅτι κατὰ τὰς σεληνοφωτιστούς θερῖνας νύκτας συναθροίζονται περὶ αὐτὴν αἱ Νεραΐδες, αἵτινες στήνουσι χοροὺς καὶ λούονται ἐν αὐτῇ καὶ τὸ ὕδωρ τῆς ἔλαβε τὸ ξανθὸν τῆς κόμης αὐτῶν χρῶμα. Καθ' ἣν ὥραν κατηρχόμεθα μετὰ τῶν συνοδῶν μου ἐκ τῆς κορυφῆς καὶ ἐπλησιάζομεν εἰς τὴν πηγὴν, μικρὰ ὠραιότατη χωριατοπούλα, ἔχουσα κατὰφορτα τὰ ὄψα καὶ τὸν λαίμον καὶ τὴν κόμην τῆς μὲ ὄμμαθους ἐρυθρῶν κερασίων, ἕνεκατοπτρίζετο ἐν τῷ ὕδατι, τὸ ὁποῖον ἔτρεχεν ἔμπροσθέν της ἀνὰ τοὺς γάλικας μὲ ἡσυχον μελωδικὸν μορμουρισμόν, ὡς νὰ ἐτραγουδοῦσεν ἀθῶα καὶ περιπαθῶς τὰ ἀγνὰ κάλλη τῆς κροατίδος, ἐνῶ παρέκει ἐπὶ τῆς γλῶσσης τοῦ βουνοῦ ἔβροσκον σκιρτώσαι δύο-τρεῖς παρδαλαὶ

δαμάλεις μετὰ τῶν ζωηρῶν μόσχων των, ἄς ἐφύ-
λαττεν ἢ μικρά. "Ἄμα μᾶς εἶδεν ἐμειδίασε χαριέ-
στατα, ἠγέρθη ὀρθία, ἠρυθρίασεν ἐξ αἰδοῦς, ἐχά-
μήλωσε μέχρις ἰδάφους τὰ βλέμματά της καὶ
τρέχουσα ἐγάθη ὀπισθεν τῶν θάμνων καὶ βράχων
ἐλαύνουσα διὰ λίθων πρὸ αὐτῆς τὰς δαμάλεις της.
Μόλις δὲ μετὰ τινα λεπτὰ ἠκούσαμεν τὴν λεπτὴν
φωνὴν της, μεθ' ἧς ἔψαλλε τὸ βουκολικὸν ᾄσμα της.
Ἄλλὰ καὶ ἡ φωνὴ της βλάβηδὸν ἐξέλιπε πολὺ
μακρὰν μας.

(1893)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

ΣΤΟΝ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΝ

Στοῦ Πίνδου ἀπάνω τὴν κορφή ποῦ οἱ σταυραητοὶ πετᾶνε
Κι' οἱ λαγκαδιές του ἀντηλαλοῦν τοὺς ἤχους τῆς φλογέρας,
Ποῦ τὰ κοπάδια σκορπιστὰ στὶς ράχες του βοσκᾶνε,
Καὶ νύφερτη σκορπάζει ζωὴ ὁ ξάστερος αἰθέρας.

Ἀπάνω ἐκεῖ στὸ ξάγναντο τὸ μνήμα του ἄς σκάψουν
Νὰ βλέπῃ πρὸς τὰ Γιάννινα καὶ στὸ Συράκο πέρα,
Κι' ἐκεῖ ψηλά-ψηλά τὸ νιὸ Τραγουδιστὴ νὰ θάψουν,
Γιὰ ν' ἀγορικήῃ ἐλευθέρο τὸν σκλαβωμένο ἀγέρα.

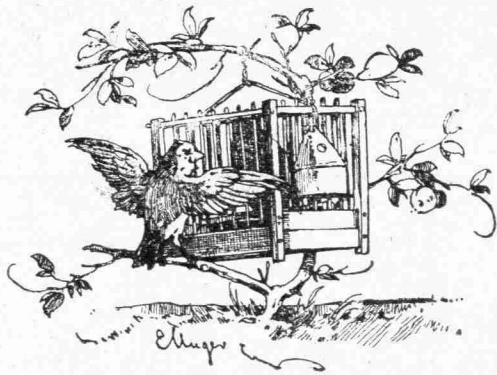
Στὴν ἀγκαλιὰ του ἄς βάλουμε φλογέρα καὶ ὄχι λύρα,
Κι' ἄς γράφουμε στὴν πλάκα του ἀπάνω πῶς ἐγάθη
Μεσ' στὴ λαχτάρα τῆς ζωῆς, μεσ' στοῦ Ἀπριλιοῦ τὰ μύρα,
Πρὶν τραγουδήσῃ, πρὶν νὰ βγῇ ἀπ' τῆς σκλαβιάς τὰ πάθη.

Καὶ ἄς φυτέψουν ἔλατο στοῦ τάφου του τὸ γῶμα,
Στὸν ἴσκιό του νὰ τρέχουνε βοσκοὶ καὶ βουκολοῦδια
Κι' ὄλα τοῦ λόγγου τὰ πουλιά ν' ἀρχίζουν μ' ἓνα στόμα
Νὰ λένε τὰ τραγοῦδια του, τῆς στάνης τὰ τραγοῦδια.

Κι' ὅταν περνᾷ ὁ ἄνεμος μεσ' στὰ κλαδιὰ τοῦ ἔλατου,
Καὶ σὰν νᾶν ὕπνου ἀνάσασμα ἠχολογοῦν τὰ φύλλα
Καὶ λέν' τραγοῦδια τῆς ζωῆς καὶ ὄχι τοῦ θανάτου,
Θὰ νοιώθῃ κι' ὁ Τραγουδιστὴς ζωῆς ἀνατριχίλα,

Κι' ἐν ἄλλο τότε θλιβερὸ τραγοῦδι ἀπ' τὸ μνημεῖο
Θὰ ψιθυρίζῃ ὁ ἔλατος στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ ἀπείρου
Συγκρατητὸ κι' ἀστεῖρευτο σὰν τὸ νερὸ τὸ κρῦο
Ποῦ χύνουν οἱ κρυστάλλινες βρυσούλες τῆς Ἰπείρου.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΑΣΤΕΡΗΣ

KIMON ANDREADHS'

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

Γ'.

Ὁ Κίμων παρεσκευάσε τὰ τοῦ γάμου τῆς ἀδελ-
φῆς του μετὰ στοργῆς πατρός, μετὰ τῆς οὐρανίας
εὐτυχίας τῶν μαρτύρων καὶ μετέσχε τῆς χαρᾶς τῶν
γάμων της ἐν ἐξάρσει εὐδαιμονίας, τῆς ἀληθοῦς
εὐδαιμονίας, ἣν προσπορίζει τῶν ἀγαπωμένων ὄν-
των ἡ εὐτυχία εἰς ἐκείνους τῶν ὁμοίων ἢ αὐτα-
πάρνησις καὶ ἡ ἐθελουσία τὴν ἐδημιούργησαν.

Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἡ νέα οἰκογένεια, ἡ ὁποία
ἐβλάστησεν ἀπὸ τῆς τέφρας τῆς πατρικῆς οἰκογε-
νείας θὰ ἀνεχώρει, ὅπως ἐγκαταστῆ εἰς Τρίπολιν.

Εἰργάσθη αὐτοπροσώπως ὁ Κίμων εἰς τὴν συ-
σκευὴν τῶν ἐπίπλων, τὰ ὁποία πάντα ἐδώρησεν εἰς
τὴν ἀδελφὴν του καὶ ἔβλεπε τοὺς ἀψύχους τούτους
συνόικους, τῶν παιδικῶν του χρόνων τοὺς προσφι-
λεῖς συντρόφους, καλυπτομένους ὑπὸ σανίδων, καθη-
λουμένους, ὡς, ὑπὸ τοῦ φερέτρου τὸ κάλυμμα, τὸ
λειψάνον προσφιλοῦς ἀποπτάσης ὑπάρξεως· ἔβλεπεν
μετὰ σπαραγμοῦ ψυχῆς, ἐξαφανιζόμενα ἀπὸ τῶν
ὀφθαλμῶν του τὰ τέως ἀδιάφορα ταῦτα ἀντικει-
μένα, τὰ ὁποία ποτὲ μέχρι τοῦδε δὲν εἶχον ἐλύσει
τὴν προσοχὴν του.

Ἄλλ' ὑπάρχουν στιγμαὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ,
στιγμαὶ ἀλγεῖνων κρίσεων τῆς ψυχῆς, καθ' ἃς τὰ
ἄψυχα ἀντικείμενα ἀρυπνίζουσιν τὴν καρδίαν ἡμῶν
κατὰ τρόπον παραδόξον.

Νομίζει τις, ὅτι στοργὴ θερμὴ, ἀγάπη φλογερὰ
ἐλάνθανεν ἐν ἡμῖν πρὸς τοὺς ἀφώνους, τοὺς ἀψύχους
τούτους φίλους, ἧτις ἐκρήγνυται ἀκράτητος εἰς ὀδυ-
νην καυστικὴν κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀπ' αὐτῶν
ἀποχωρισμοῦ.

Διὰ τοῦτο κρῦφα, φοβούμενος τὸ γελοῖον, τὰ
κατερίλει ἐν ἑκάστῳ πρὶν τὰ ἀποχωρισθῆ καὶ τὸ
δάκρυ δυσπειθὲς ὑπέτρεμεν εἰς τὸν καθὼν τῶν
ὀφθαλμῶν του καὶ τῆς σφύρας ὁ κρότος πολλοὺς
ἐκάλυψε πικρὸς του στεναγμούς, ἐνῶ ἡ διάνοιά
του προσήρμοζεν ἀνά μίαν ἀνάμνησιν εἰς ἑκάστον
τῶν ἀντικειμένων τούτων.

"Ἄχ! Αὐτὸ τὸ καλαμᾶρι ποῦ ἔγραφε τόσα χρό-
νια ὁ ἀγαπημένος ὁ πατέρας του, μετ' ἐπὶ σπασμένη
ἀμμοδόχῃ! Αὐτὸς τὴν ἔσπασε μικρὸς τὸ θυμᾶται·
καὶ τὸν πῆραν τὰ κλάμματα τότε ἀπὸ τὸ φόβο, κι' ὁ
πατέρας του ἀντὶ νὰ τὸν μαλώσῃ τὸν ἐχάιδευσεν, τὸν
οἰλοῦσε. Κ' αὐτὸ τὸ σανιδένιο, τὸ πρόστυχο τρα-
πεζάκι, πόσα χρόνια σκυμμένος ἀπάνω του μετ' ὁ
λυγᾶρι ἐμελετοῦσε τὰ σχολικὰ του μαθήματα,
πόσαις φοραῖς ἀφρημένος ἐσκάλλεζεν ἀπάνω του τὸ
ὄνομά του, ἢ ἐζωγράφιζε καράβια. Κ' αὐταῖς ἡ
παλαιαῖς χαλκογραφίαις ἢ σκοροφαγωμέναις, μετ'
ὑποθέσεις τῶν πολέμων τοῦ Ναπολέοντος, μετ' ἐπὶ
μάχας τοῦ Βάγγραμ, τῆς Ἰένης, τῆς Μόσκοβας,
ποῦ τὰς ἐθαύμαζε μικρὸς, ἀνεθασμένος στῆς καρ-
κλαῖς! Θὰ φύγῃ κι' ἡ πολυθρόνα τοῦ πατέρα του,